

Állományagság mint fügefalevél

Vajda Kornél cikke – *Az állományapasztás néhány kérdése* (3K, 2004/1. szám) – számtalan szívhez és észhez szóló érvet hoz fel a könyvtári állományapasztás fontosságára mellett. A cikket olvasva triviálisnak tűnik, hogy az apasztás legalább olyan fontos, mint a szerzeményezés. A mai magyar valóságban persze minden másképpen van. Nem úgy a profitérdekelt információs központokban, ahonnan módszeres hajigálás miatt inkább folyamatosan csökken a nyomtatott könyvek állománya, mivel kárt okoznak a felesleges tételek; helyet, figyelmet, takarítási kapacitást stb. foglalnak anélkül, hogy hasznot hajtának.

Az avulásnak jogászai szövegben nincs helye – húztam alá egyebek mellett Vajda Kornél cikkében, melyet az apasztásra vonatkozó jogszabály változtatási szándékának felmerülésével kapcsolatban írt. Emlékszem, amikor az avulás fajtáit német, holland könyvtárosoknak kíséreltem megmagyarázni, nem voltak képesek felfogni, hogy nekünk, magyaroknak miért nem elég indok pusztán az, ha évek óta nem veszi kézbe senki a dokumentumot.

Üzleti szemlélettel persze sokkal könnyebb. Mint ahogyan az „önszabályozó” kiskereskedői polcok esete mutatja. A kiskereskedelmet jóval csekélyebb mértékű állománygazdálkodási bürokrácia nehezíti (most tekintsünk el az ötéves tervek gyakorlatától). A boltok, áruházak lényegében a „szolgáltatási végpontok” szintjén határoznak az „állománygyarapítási” elvekről. Ez a „szerzeményezési politika” szinte kizárólag azon alapul, hogy az egyes termékekből az ügyfelek mennyit visznek. Az üzletkötők (vö.: kiadók és kereskedők) által kínált termék (vö.: dokumentumok) belistázásról (vö.: állományba vételről) a termékszüri (vö.: szerzeményező munkatársak, jobb esetben egyenesen a tájékoztatók) döntenek. Amely termékből átlagon aluli a fogyás, leegyszerűsítve: alacsony a megtérülési hányad (vö.: keveset használják, kölcsönzik) – rövid úton lekerül a polcokról. A fogyasztás (vö.: használat) optimalizálásáról a termékmenedzserek heti rendszeres látogatásaik során gondoskodnak, javaslatot tesznek az áru elhelyezésére, figyelik a szavatossági időket, ártükört készítenek¹, az üzlet tulajdonosa szintén optimalizál, és a folyamatos árufeltöltést felügyeli. Az elv jól működik a könyvek esetében is: a kínálat spektruma, elrendezése és ennek változásai önmagában is kommunikálnak, tudást hordozhatnak.²

A könyvtári szakirodalmat figyelmesen olvasónak nem idegen ez a „primitív üzleti” szemlélet. Idézet több mint tíz évvel ezelőtről: Az állománykalkulációban „kiindulási pont az állomány és a forgalom megfelelésének követelménye. Ennek mérése a következő módon történik: Az állomány minden témacsoportjánál rendszeresen megvizsgálják, hogy a kérdéses csoportnak az állomány egészéhez viszonyított aránya és a csoport forgalmának a teljes könyvtári forgalomhoz viszonyított aránya azonos-e. Ha a csoport forgalma relatíve magas: állományát növelel, ha relatíve alacsony: a kevésbé keresett műveket kivonják, illetve várhatóan nagyobb forgalmúakkal helyettesítik.”³ Miért bonyolítsuk, ami egyszerű: addig

apasszunk, míg a kölcsönzés nem csökken, illetve addig szerzeményezzünk, amíg a kölcsönzés (vagy használat) növekszik. Ha átlépjük a határt, az adófizetők bizalmával élünk vissza.

Az állomány finomhangolását segíti a csökkenő határhaszon elmélte is (Gossen I. törvénye), mely az optimális könyvtárosi létszám meghatározása mellett az állomány nagyság optimalizálásában is segít: az egymást követő pótlólagos jószágegységek elfogyasztásakor a teljes haszon egyre kisebb mértékben nő. Az állományra fordítva: az állomány fokozatos növekedése eleinte növekvő mértékű használói elégedettséget (pl. kölcsönzés) vált ki. További növelésnél csökkenni kezd az elégedettség-„hozam” növekedése, majd megáll, sőt abszolút értékben csökkenhet is (!). A jelenséget kirajzoló ún. hozamgörbe könyvtári alkalmazására egy másik cikkben lesz érdemes kitérni.

Az apasztás jelenlegi bürokratikus útjának megszüntetése tehát igen kívánatos. Feltehetően a nem-szabályozás jelentheti a legjobb utat. Ezt a lehetőséget azonban több szempont is gátolja. E tényezőket érdemes újból áttekinteni⁴:

1. Szakmai „kiválasztódás”. Könyvtárosképző intézmények felvételi beszélgetésein talán a leggyakrabban visszatérő válasz a „miért szeretne könyvtáros lenni” kérdésre: mert szeretem a könyveket. Nos, aki ab ovo a könyveket szereti, és nem elsősorban a szolgáltatói attitűd ösztökéli, annak az apasztás gondolata – érthető okokból – a foghúzásra hasonlító élményeket idézhet. Nem csoda, hogy igyekezik elkerülni az ilyen helyzeteket.
2. Történelmi szemlélet túlzott kiterjedtsége. Bár az utóbbi tíz évben szemmel láthatóan csökkent, a könyvtáros tananyagokban továbbra is számottevő a könyv-, könyvtár-, könyvtarostörténelem, önálló tantárgyként és más stúdiumokba integráltan is, pl. a katalogizálás, az osztályozás stb. története. Az évtizedeken keresztül ekként szocializálódó könyvtárosok szemlélete a használói elvárásokhoz képest erősebben koncentrálna a múlt relikviáinak megőrzésére. A könyvtári rendszer szintjén nem feltétlenül jelent gondot, de az egyes végpontokon belül komoly torzulásokhoz vezet. (A történelmi szemlélet megtestesül a „kulturális örökségben” mint szabályozó entitásban is. És mivel tét nélküli dolog, nyugodtan eljátszozhatunk a gondolattal, miképpen változna a helyzet, ha a múzeumkönyvtárak és a megőrző könyvtári funkciótól eltekintve a könyvtárak, mondjuk, a gazdasági tárcához tartoznának. Ez annál is inkább érthető lenne, hiszen a könyvtárak – legalábbis elvileg – a tudásgazdaság alapkövét jelenthetik, olyan gazdaságát, amelyben a tudásmenedzselési kompetenciák jelentik a hatalom alapját. Vö.: a tudás – hatalom. Vagy ezt csak elméletben gondoljuk igaznak?). A történelmi, megőrző szemlélet túlterjedtsége a könyvtárak igazánláját is csökkenti. A felülősség természetesen házon belül keresendő.
3. A patinás könyvtár képzete. Magyar könyvtárosok anno egy nagy angol közkönyvtárban rákérdeztek, hol vannak a régi könyvek. A válasz meglepte a hallgatóságot: „korábban voltak ugyan ilyenek, de mivel nekünk a használókat kell szolgálnunk, a régi könyveket átadtuk a múzeumnak, hiszen azokat ők tudják használni”. (A hazai és az angol múzeumok képességei között persze lehetnek eltérések.) Hasonló szemléletet találunk Németországban: „A BDB [a Német Könyvtáros Egyesületek Szövetsége] ajánlásából az is kiderül, hogy ideálisnak az ötös kölcsönzési mutatót tartja [egy dokumentumra

általában évi öt kölcsönzés jusson]. Ezzel nemcsak a fenntartóhoz szól, hanem a könyvtárosokat is szorgalmas és tervszerű apasztásra ösztönzi. A BDB ajánlása szerint az állomány elvileg 20 év alatt cserélődik ki teljesen. Az állomány fele így 10 évesnél fiatalabb, a másik fél pedig 10 évnél régebbi. Az UNESCO javaslata ezzel szemben: legkevesebb 40 százalék legyen öt évesnél frissebb. Az NDK-ban annak idején ötéves tervekben határozták meg a teendőket; lehet, hogy most [az új tartományokban a fentiekhez] hasonlóan kellene szabályozni a dokumentumok átlagéletkorának csökkentését.”⁵ A nem növekvő könyvtár gyakorlati megvalósulásáról a hazai szakmai közéletben még mindig nagyon kevés szó esik.⁶

4. Fügefalevél. Gondoljuk csak el: hogyan „nézhet ki” sok könyvtár állománya, ha – őszintén! – kihajítjuk az ott szükségtelen köteteket, rég nem használt (legtöbbször bekötött!) folyóiratokat, vinillemezeket stb. Mármost azokat, amelyeket a használó sok éven keresztül nem kívánt, tehát nem minőség. (E gondolat felmerülésekor egy neves megyei könyvtár tájékoztató munkatársa megrettenve jegyezte meg: akkor ki kellene dobni az állomány felét!) S ha ezt így lenne – gondoljuk csak tovább –, akkor hogyan lehetne nagyobb könyvtárpületért, nagyobb költségvetésért lobbizni?! Vajda Kornél idézi Maruszki Józsefet, aki attól tart, hogy egy őszinte leválogatás esetén „besétálunk a restriktió kitért szájába”.⁷ E súlyos szemlélet továbbélni látszik. Feltételezésem szerint azért, mert a könyvtáros – mint entitás – könyvek vastag mennyisége nélkül identitásában jelentősen csorbulva érzi magát. Még akkor is, ha ezek a könyvek igazából használhatatlanok, funkció nélküliek! Maurice Line mondotta volt, hogy a könyvtárak állományát három részre lehet osztani:

- A használók számára nagyon értékes és jó dokumentumok (ezeket már ellopták).
- A további még érdekes dokumentumok (ezek nem találhatóak a polcon, mert kikölcsönözték őket).
- A maradék, legkevesbé érdekes dokumentumok (amelyeket bőszen őriznek és óvnak a könyvtárosok).

Nyilván e harmadik csoportot érdemes – minél kisebb bürokrácia bevonásával – likvidálni. [sic!] Mi marad akkor?

A japán Iskolai Könyvtárosok Szövetsége sikertelenül lobbizott költségvetés-növelésért. A képviselők ugyanis nem értették, miért panaszkodnak, amikor tele voltak könyvtáraik könyvekkel. Hiába bizonygatták a könyvtárosok, hogy az állománynak csak töredéke a használható rész. Erre a könyvtárosok stratégiát váltottak: a használhatatlan állományrészt eltávolították. A kongó polcok látványa olyan hatást tett az illetékes parlamenti bizottságra, hogy 1993-ban, az általános recesszió idején csak az iskolai könyvtárak ott önálló tételt jelentő kiadási tétele nem változott – ti. az összes többi csökkent.⁸ Képesek-e a hazai könyvtárügyi irányítók a stratégiaváltásra?

A hazai könyvtárpolitika irányítói és a szakfolyóiratok cikkei is gyakran és szívesen hangoztatják az egyébként nagyon helyénvaló szlogent, hogy a könyvtár legfontosabb erőforrása a munkatársak közössége. Mihelyt azonban e kijelentéseket, szövegeket átvizsgáljuk, kiderül, hogy a legfontosabb

erőforrásnak továbbra is az állományt tartják; érdemes megfigyelni a felsorolások sorrendjét, az erőforrások egyes tételeinek kifejtettségét és logikáját.⁹ A kultúraváltás tehát egyelőre csak felszínes, ami szintén megkérdőjelezi a szakmai sikerjelentések valóságtartalmát is. A könyvtár továbbra is túlnyomórészt a csökkenő vagy egyenesen negatív értéket képviselő információt kívánja menedzselni, a tudásmenedzsment (más kifejezéssel: ismeretgazdálkodás) – benne tervszerű tudásfeltárás, tudástérképezés, -megosztás és -generálás, a kommunikációs gátak lebontása stb. – kevés kivételtől eltekintve a nyilatkozatok szintjén valósul meg.¹⁰

5. Fenntartói és használói „nyomás”. Az apasztással kapcsolatban komoly tényezővé válhat a könyvtárosok által is elnevelt használói kör, illetve a megtevesztett fenntartó. Nem egyszer fordult már elő, hogy a rég kézbe nem vett dokumentumok kiadásán felháborodó használó a fenntartóhoz szalad a „hitleri könyvégetéshez” hasonló cselekedetet tapasztalva. (A kifejezés nem véletlenül került idézőjelbe. E sorok hasonló cselekedeten ért írója egyik igazgatói figyelmeztetését e szavak kíséretében kapta.) Az apasztást tehát érdemes speciális használó- és fenntartóképzéssel kezdeni, hogy elkerüljük a kellemetlen helyzeteket. Ami ennél is fontosabb: a könyvtárost egyre inkább a könyvtár fizikai vagyontárgyaival tudatosan gazdálkodó, igény szerint folyamatosan szerzeményező és apasztó gazdálkodóként tartásuk nyilván, és egyre kevésbé múzeumőrként.
6. Belső tehetetlenségi nyomatók. Vajda Kornél nem biztos abban, hogy az apasztás kérdéskörét jogszabállyal, rendelettel érdemes szabályozni, s e bizonytalanságot e sorok írója is vallja, hozzátéve, hogy a kevesebb szabályozás legtöbbször jobb, mint a több szabályozás – főként önálló, tudatos szolgáltatók esetében. Annak ellenére, hogy ez a mindenkori szakmai rezsim(ek) kompetenciája, és a jogszabályalkotás mennyiségi paraméterei nem ritkán válnak tévesen értelmezett identitásának a kérdésévé, produktivitásának fontosnak vélt mutatójává. E belső nyomás az önszabályozó – ha tetszik, felnőtt – szakmai önirányítás kialakulása ellen hat.

* * *

A könyvtár mentálhigiénés fejlődésének kívánatos útja – meglátásom szerint –, hogy a könyvtáros az olvasó szemével gondolkodva a könyvet csupán eszközként tekinti ugyanúgy, mint a hasznos információt hordozó webhelyeket, telefonon elérhető informátorokat, tévé- vagy rádióműsorokat, csevelyszobák közönségét. (Más a helyzet a könyvtári rendszer egészét tekintve vagy múzeumkönyvtárak esetén. Ez utóbbiak azonban funkciójukban gyakorlatilag inkább a múzeumokhoz, mint a könyvtárakhoz állnak közelebb.)

A könyvtári információs- és tudásszolgáltató tevékenység – egyben teljesítmény – legfőbb princípiuma a használói igények irányában proaktív szolgáltatói attitűd és készség. Ehhez képest minden más jószág (eszköz, állomány, berendezés stb.) másodlagos szerepű. Az ezzel rendelkező információs és könyvtári szakember akkor is megállja a helyét, ha háta mögött csak feleakkora vagy még kisebb kézzel megfogható állomány található. Ilyen esetben a nagy állomány fügefalevele nélkül sem meztelen a király. Talán érthető e gondolat a képzavar ellenére is.

Örvendetes, hogy egy, már a megszületésekor megkérdőjelezhető hasznosságú, majd' harmincéves jogszabály felülvizsgálata van készülóban. Felmerül persze az a kérdés is, hogy mi a helyzet a közelmúltban elkészült, a gyakorlatban rosszul működő jogszabályokkal, pl. közalkalmazotti törvénnyel (fenntartja a kontraszelekciót, nem batorítja a friss szakmai, és azon túli gyakorlat elterjedését stb.) vagy az 1997-ben megjelent kulturális törvénnyel (nem határoz meg szankciókat az elégtelen teljesítés esetén)? Indokolt tehát a kérdés: most lesz-e bátorság és bölcsesség a kívánatos változtatásokra?

JEGYZETEK

- 1 A konkurens termékek árainak feljegyzése, árazási gyakorlatának vizsgálata, összevetése a saját gyakorlattal.
- 2 „Egy jól működő piacgazdaságban a boltok kínálatából érdekes következtetéseket lehet levonni. Jómagam a vezetőképzés területén dolgozom; ha meg akarom tudni, mi újság a szakmában, meglátogatom kedvenc londoni könyvesboltomat, és megnézem, hogyan rendezik el a polcokat. (...) Új téma, új kategória a könyvek csoportosításához. A kereslet és a kínálat direkt módon egymásra talál.” = Bögel György: Tudásmenedzsment: a láthatatlan hatalom. = Magyar Távközlés (1999) 10. 3–8. p.
- 3 Bestandaufbau in der dreiteiligten Bibliothek / Konrad Umlauf. = Buch und Bibliothek 44 (1992) 9. 800–808. p. Referálva: Állományépítés a hármas tagolású könyvtárban. A korábbi koncepciók továbbfejlesztése. = Könyvtári Figyelő 39 (1993) 2. 301–302. p.; [http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=refl.in\]/?93/136*16931](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=refl.in]/?93/136*16931)
- 4 Egy korábbi áttekintés: Mikulás Gábor: Gondolatok az állományellenőrzésről és a selejtezésről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 3 (1994) 8. 20–23. p.
- 5 Darf etwas mehr sein? Zur Höhe des Erwerbungssetats / Konrad Umlauf. = Buch und Bibliothek 46 (1994) 12. 972–979. p. Referálva: Lehet egy kicsivel több? Az állománygyarapítási keret nagyságáról. = Könyvtári Figyelő, 41 (1995) 2. 336–337. p.; [http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=refl.in\]/?95/129*21916](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=refl.in]/?95/129*21916)
- 6 Egy kivétel: cikk a nagykanizsai Halis István Városi Könyvtárról: Cseri Péter: Bibliotéka egymilliárd forintból : számítógépes kölcsönzési rendszer az Év könyvtárában. = Népszabadság (2003. okt. 9.) <http://www.nepszabadsag.hu/Default.asp?DocCollID=136453&DocID=119908>
- 7 Maruszki József: Gyakorlatias gondolatok a „túlhízaltságról”. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 4 (1995) 3. 36–39. p.
- 8 Mikulás Gábor: Iskolai könyvtárosok, mint politikai nagytökések. = Könyvtári Levelező/lap 7 (1995) 10. 23–24. p.
- 9 Pl.: Skaliczki Judit: A könyvtári terület stratégiai céljai 2003–2007 között. Ld.: <http://www.ki.oszk.hu/dok/strat.rtf>
- 10 Egy ilyen nyilatkozat volt a 2003. évi vándorgyűlés kilenc fontos mondata közül az első: „Az információgazdálkodásra képes könyvtár minél előbb és minél inkább térjen át a tudásgazdálkodásra!”

Mikulás Gábor